

УДК 37034

І. В. КРАВЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ФОРМУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ДО ЗДІЙСНЕННЯ МОРАЛЬНИХ ВЧИНКІВ

У статті з'ясовано сутність поняття “мотиви поведінки і діяльності”, встановлено його співвідношення з поняттям “моральний вчинок”, “потреба”, “моральна якість”; розкрито роль позитивної мотивації у формуванні морального вчинку школяра; запропонована методика вивчення мотивації дитячих вчинків, яка допомагатиме вчителям краще зрозуміти підлітків на початковому етапі роботи і дати дітям ті форми позакласної роботи, які відповідають їх нахилам, здібностям і можливостям якнайповніше реалізувати себе.

Ключові слова: *мотиви, моральні цінності та потреби, моральна діяльність, моральна спрямованість, підлітки, виховання.*

Розуміння мотивів поведінки і діяльності та уявлення про механізми їхнього утворення мають дуже важливе значення для формування у підлітків моральних вчинків. Саме від мотивів залежить, що являє собою той чи інший вчинок, яке значення і цінність вони мають для окремого індивіда. Мотиви поведінки відображають способи реагування, як спонтанні, так і керовані, на життєві реалії і виражають моральну зрілість підлітків в осягненні ними оточуючого світу. Сформованість мотивації у підлітків визначає їхню потребу у моральній діяльності та моральних вчинках зокрема.

Формування потреб, бажання поводитись і діяти морально вимагає виховання в учнів моральних якостей. У підлітковому віці джерелом виникнення моральних потреб і мотивів стають внутрішні протиріччя, які переживає особистість. Тому процес виховання моральних якостей відбувається ефективно й результативно, якщо у безпосередніх і опосередкованих виховних впливах учителя на особистість підлітка враховуються переживання підлітками протиріч між досягнутим і необхідним рівнями моральної вихованості, що стимулює дітей до активної роботи над собою.

Часто внутрішні протиріччя постають як усвідомлені переживання підлітком певного “розриву”, “розбіжності” між тим, якою вона є, якими моральними якостями наділена, і тим, якою вона повинна бути, яких моральних якостей їй не вистачає.

Виховання моральної поведінки у підлітків може бути лише тоді ефективним, якщо в його основу покладено створення відповідних умов і формування внутрішніх стимулів, в основі яких лежать потреби, що спонукають до активності і збуджують прагнення підлітка до виховання в собі тих чи інших моральних якостей.

Такими потребами є: 1) потреба у самореалізації і самоствердженні через творчий потенціал; 2) потреба у розумінні навколишнього світу;

3) потреба у спілкуванні; 4) потреба у моральній діяльності; 5) потреба у творчій діяльності, що розвиває індивідуальні здібності та забезпечує підготовку до життя; 6) потреба у життєвому досвіді.

Мета статті – довести, що виховання моральної поведінки у підлітків може бути лише тоді ефективним, якщо в його основу покладено створення відповідних умов і формування внутрішніх стимулів, в основі яких лежать потреби, що спонукають до активності та збуджують прагнення підлітка до виховання в собі тих чи інших моральних якостей.

У зв'язку з цим спільно з психологами шкіл була розроблена і запропонована вчителям методика вивчення мотивації дитячих вчинків, яка допомогла вчителям краще зрозуміти підлітків на початковому етапі роботи та запропонувати дітям ті форми позакласної роботи, які відповідають їх нахилам, здібностям і можливостям якнайповніше реалізувати себе.

Психологічними службами шкіл було проведено тестування мотиваності моральних вчинків, яке показало, що здійсненню моральних вчинків підліткам заважають конфліктні ситуації, які часто виникають у процесі позакласної роботи.

Тому у всіх групах на визначеному етапі формування морального вчинку робота була спрямована на створення педагогічних умов, використання методичних прийомів, які стимулювали б підлітків подолати власні внутрішні протиріччя, осмислювати моральні потреби і мотиви у тренінгових заняттях моральної спрямованості.

Так, на одному з таких занять учні 7-9 класів, аналізуючи причини конфліктів у спільній творчій діяльності, дійшли висновку, що ними є низький рівень загальної і комунікативної культури, різні соціальні умови, в яких живуть діти, недостатній рівень моральних знань, відсутність яскравих прикладів та ідеалів. Під керівництвом психолога діти склали опорну схему аналізу конфліктної ситуації, куди увійшли:

- опис ситуації або конфлікту;
- передумови виникнення конфліктної ситуації, його динаміка;
- бачення конфлікту його учасниками;
- аналіз своєї поведінки і помилок;
- варіанти розв'язання ситуації.

Визначаючи типові способи реагування на конфліктну ситуацію, підлітки показали, що це може бути уникнення; переведення розмови в інше русло; пристосування; компроміс; конфронтація; примус.

У дискусії “Чи потрібно обходити гострі кути” підлітки спробували розробити стратегію мирного вирішення конфлікту.

У межах тренінгових занять виконувались вправи, спрямовані на формування мотивації до моральних вчинків у підлітків. Такі вправи мали на меті:

- стимуляцію розвитку особистісної самооцінки й самовираження;
- переведення мотивації на більш високий моральний рівень.

Позитивний результат у процесі формування морального вчинку у школярів дало використання аналізу конфліктних ситуацій. Засвоєння способів побудови взаємин із ровесниками у процесі колективної діяльності стимулювало розвиток морально-етичних якостей особистості. З цією метою психологи пропонували дітям вирішити ситуації розриву діяльності, тобто такі ситуації, вирішення яких призводить до порушення способу та результату дії.

Моделювання ситуацій розриву давало можливість підліткам здійснювати моральний вибір. Дітям пропонувалось знайти рішення у взаєминах школярів, без якого є неможливою подальша творча робота. Діти відмітили, що і в реальному житті такі “розриви” виникають досить часто, і що вміння вирішувати конфлікти є для них дуже важливим. Більше того, у багатьох випадках воно, на думку дітей, може розглядатись однією з форм морального вчинку.

Хоча подібне прагнення до гармонії та мирного співіснування не закладається в дитині природою, воно розвивається лише в процесі виховання дитини і залучення її до моральних цінностей.

Ситуації розриву діяльності сприяли тому, щоб предметом діяльності та свідомості дітей ставали моральні аспекти їхніх взаємин із оточуючими, що спонукало їх до налагодження толерантних і доброзичливих стосунків, до сприйняття людини як найвищої цінності.

Ситуації розриву діяльності допомагали підліткам усвідомити, що людина є найвищою цінністю, тому потрібно з повагою ставитись до оточуючих і прагнути до доброзичливих стосунків. У моделюванні ситуацій враховувались внутрішні стимули (інтерес до позакласної діяльності підлітків, особиста значущість, потреба у спілкуванні тощо.) та зовнішніх (романтика, суспільна значущість, змагання та ін..). Це спонукало вихованців до правильного морального вибору, усвідомлення цінності гармонійних взаємин із оточуючими, відповідальності за власну поведінку, прийняття рішень, духовно-моральне самозростання.

На формування позитивної мотивації у підлітків мала неабиякий вплив довіра до вихованців або “авансування особистості”.

“Авансування особистості” передбачало заохочення підлітків до тих моральних дій і вчинків, які поки що не стали для них звичкою.

З цією метою з дітьми проводились рольові ігри, в яких діти могли закріпити навички моральної поведінки. Рольові ігри використовувались як з метою корекції, так і з метою подальшого розвитку самосвідомості підлітків, їх вольових якостей і морального зростання. У рольових іграх діти збагачувались новими знаннями, розвивали творчі здібності, формували етичні та моральні основи практичної поведінки. У процесі організації рольових ігор визначались мета, програма, зміст гри, правила гри, комплекти ролей і їх розподіл, визначались вимоги до учасників. Ведучому також слід було враховувати: варіативність в організації гри, очікувані реакції дітей і власні координуючі дії, прогноз очікуваних результатів.

Ефективність рольової гри забезпечувалась актуалізацією етичних знань, можливістю випробування різних стратегій, активністю та ініціативністю учасників гри.

Так, за умовами гри “На безлюдному острові” капітан, його команда та пасажери авіалайнеру у результаті катастрофи опиняються на безлюдному острові. Їм вдається знайти 10 предметів (ніж, ліхтар, компас, рушниця, сіль, пляшка води, окуляри, пачка печива, ковдра, капелюх) і вирушити на пошуки цивілізації. На дітей чекали різні випробування, які вони мали вирішувати спільно: це і подолання перешкод, і розподіл води та інших припасів, уявна ночівля у джунглях, захист від диких звірів, спілкування з агресивним племенем та ін. У таких ситуаціях діти не засвоювали готові зразки, а знаходили власні рішення і виявляли ті якості, які були необхідні для їх втілення.

Проведення психологічних практикумів мало виховний ефект у комплексі з виховними заходами, які проводили класні керівники. У повсякденному житті виявом морального вчинення є відповідальність, тому організовуючи позакласну трудову діяльність, ми зосередили свою увагу на вихованні відповідального ставлення до виконання таких доручень, як: прибирання класу, шкільної території.

Формування відповідальності як мотиваційного чинника моральної поведінки мало важливе значення для морального становлення підлітків, оскільки діти вчилися без вказівки наставників турбуватись про своїх товаришів, їх здоров'я, успіхи, довкілля.

Відповідальність за виконані доручення, прийняті рішення зрештою ставали невід'ємною складовою моральних вчинків підлітків.

Часто взірцем для підлітків слугував особистий приклад педагога, тому особлива увага зверталась на те, аби декларована поведінка вихователя не розходила з його реальною поведінкою і вчинками. З метою формування у дітей позитивних зразків моральної поведінки класними керівниками організовувались зустрічі з тими людьми, які здійснили у своєму житті героїчний або моральний вчинок. Дітям запам'яталась зустріч із Олександрою Миколаївною Кужіль, котра в роки Другої світової війни спасла від вірної смерті свою шкільну подругу, єврейську дівчинку Діану Гартман, а також із командою пожежників, які спасли від вогню не один десяток харків'ян. Оскільки на таких зустрічах головний метод впливу є не спостереження за вчинком людини, а сприймання її розповіді, то вчителами була проведена спеціальна підготовча робота, яка дозволяла вміло розставити акценти, дібрати яскраві ілюстрації, музику, розробити план зустрічі, напрямок роботи з дитячою аудиторією і в той же час виступити ведучим. У попередній роботі діти також отримали завдання розробити питання до інтерв'ю з гостями класу. У результаті зустрічі діти записали інтерв'ю у шкільній радіопередачі.

Формування моральних зразків може здійснюватись також і на заняттях із позакласного читання, де вчитель повинен спеціально акцентува-

ти увагу на моральній оцінці твору. Спільне читання творів, драматизація та театралізація запропонованих вчителем уривків допомагала дітям глибше усвідомити моральну сутність твору і вчинків героїв. На таких заняттях збагачувались моральні уявлення дітей та зіставлялись із тими нормами, які вже були у досвіді школярів. У процесі обміну думками відбувалось активне порівняння власної оцінки з іншими думками і обґрунтуваннями, що безперечно збагатило дітей.

Так, на занятті позакласного читання у 5 класі розглядався уривок із роману В. Гюго “Знедолені” – “Гаврош”, діти виказали свої думки щодо розуміння моральних вчинків головного героя, глибоко проаналізували ті соціальні явища, які визначили його поведінку, розібралися у своїх враженнях від прочитаного твору.

Обговорення моральних вчинків Гавроша і оцінка його поведінки знайшли втілення у колективному відгуці школярів, які провели паралелі з безпритульними дітьми наших днів і склали проект “Як позбутися безпритульності”.

Вчителі, як правило, проводили обговорення творів одразу після спільного читання аби не втратити той емоційний заряд, який активізує думку дітей. Допомогу у проведенні таких занять надавала шкільна бібліотека: в оформленні стендів із літературою, експозиції репродукцій та ін. Якщо виникала потреба, то бібліотекарі проводили індивідуальне консультування школярів, допомагали їм у підготовці до занять, спільно з вчителями розробляли список літератури для позакласного читання. Велике враження на дітей справляв перегляд кінострічок за одноіменними творами, що давало змогу не тільки зіставити книгу і кінострічку, а визначити їх моральну цінність для себе.

Морально-ціннісні взаємини, які складаються у підлітків із товаришами, створюють ієрархічну структуру мотивів. Практика показує, що дитина повинна мати умови для самореалізації, вміти керувати власними діями, контролювати себе, мати позитивний досвід пізнання та засвоєння дійсності, усвідомлювати себе частиною соціуму, космосу.

Вправи, в основу яких була закладена ідея боротьби мотивів, дуже часто відображали внутрішній стан і шукання самих підлітків, їх сумніви і сподівання. Долаючи власні протиріччя, підлітки вчилися керуватися у своїх діях альтруїстичними мотивами і приймати відповідні рішення, які зрештою переростали у моральні вчинки. Заохочення і стимулювання до самовиховання допомогло у знятті психологічних бар’єрів, формуванні адекватного розуміння й оцінювання власних можливостей, формування у них моральних якостей, підвищення здатності до самоконтролю і самоорганізації, в оволодінні засобами самоудосконалення, у виробленні позитивної мотивації до моральних вчинків і відповідної стратегії поведінки.

Висновки. Формування мотивів є важливою характеристикою процесу морального становлення дітей підліткового віку, який стимулює і в той же час підтримує поведінкову активність. Результати дослідження довели,

що систематична актуалізація та спонукання дотримання моральних вимог переростають у погляди і переконання особистості за умов, коли вони відповідають внутрішнім потребам та етичним ідеалам. Ефективність формування позитивної мотивації до моральних вчинків у підлітків залежить від грамотної організації позакласної творчої діяльності етичної спрямованості.

Список використаної літератури

1. Акуленко Г. И. Моральный поступок как элемент моральной деятельности // Социальная сущность и функции нравственности: Сборник статей / Ред. А. А. Гусейнов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – С. 35-47.
2. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. – 157 с.
3. Бех І. Д. Образ “Я” як мета формування і розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 30-40.
4. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1993. – 96 с.
5. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину. – Львів: Світ, 1995. – 526с.
6. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: Советы воспитателям. – К.: Рад. школа, 1975. – 236 с.
7. Хамська Н. Б. Підліток на шляху до моральності. Навчально-методичний посібник. – Вінниця: Вид-во “Універсум-Вінниця”, 1998. – 136с.
8. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М.: Просвещение, 1969. – 317 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2015.

Кравченко И. В. Формирование у подростков позитивной мотивации для совершения нравственных поступков

В статье выявлена сущность понятия “мотивы поведения и деятельности”, установлено его соотношение с понятиями “нравственный поступок”, “потребность”, “моральное качество”; раскрыта роль позитивной мотивации в формировании нравственного поступка школьника; предложена методика изучения мотивов детских поступков, которая поможет учителям лучше понимать подростков на начальном этапе работы и дать школьникам те формы внеклассной работы, которые будут соответствовать их склонностям, способностям и возможностям полнее реализовать себя.

Показано, что формирование мотивов нравственных поступков является важной характеристикой процесса морального становления детей подросткового возраста, который стимулирует и в то же время поддерживает поведенческую активность. Результаты исследования доказали, что систематическая актуализация и побуждение соблюдения моральных требований перерастают во взгляды и убеждения личности при условиях, когда они отвечают внутренним потребностям и этическим идеалам. Эффективность формирования позитивной мотивации к моральным поступкам у подростков зависит от грамотной организации внеклассной творческой деятельности этической направленности.

Ключевые слова: *мотивы, нравственные ценности и потребности, нравственная деятельность, нравственная направленность, подростки, воспитание.*

Kravchenko I. The Formation of Teenagers' Positive Motivation for Committing Moral Actions

The article reveals the essence of the concept of “motives of behavior and activity”, established their relation with the concept of “moral act”, “demand”, “moral quality”; the

role of positive motivation in the formation of the moral act of the schoolchild; proposed method of learning based on children's actions, which helps teachers better understand teenagers at the initial stage of work and to give schoolchildren those forms of extra-curricular activities that will match their inclinations, abilities and opportunities to realize themselves more fully.

It is shown that the formation of the motives of moral actions is an important characteristic of the process of moral formation of teenagers, which stimulates and at the same time supports behavioral activity. The results of the research proved that the systematic updating and encouraging of the observance of moral requirements grow into attitudes and beliefs of the individual as long as they coincide the inner needs and ethical ideals. The effectiveness of formation of positive motivation to teenagers' moral behavior depends on the competent organization of extracurricular creative activity of the ethical orientation.

Key words: *motives, moral values and demands, moral activity, moral orientation, teenagers, upbringing.*